

नेपालभाषा व्याकरण तःमुंज्याय् ववःज्यगु

सुखकृता सुखं

राजा शाक्यया पिदने धुंकूगु सफू

- ☐ मतकी (बाखं मुना)
- ☐ जि खग्रास मखु : मिलाया (बाखं मुना -
श्रेष्ठ सिरपाः त्याकूगु)
- ☐ जापानी पुलां बाखं (सम्पादन)
- ☐ डाक्टरया कलाः (सम्पादन)

❧ थाकू : हिसि प्रेस, जमः, यँ

मुंम्ह ● राजा शाक्य

प्रासा ल्या: ६४

सहलहया सुलचं

(नेपालभाषा व्याकरण तःमुँज्याय् ववःज्यगु ज्यापौया सहलह)

मुँह
राजा शाक्य

पिकाक ☐ चवसापासा, ये

ने. सं. १११० कौला
ह्वापाया पिथना १००० मू

देव: ☐ राजा शाक्य

मू- ४१-

थाकू ☐ हिसि प्रेस, जमः, ये

कथंहना खँ

- * सुलचं तयाबलय्
- * जिमिगु खँ
- * लिनिफुति/१
- * दीर्घ 'ईकार' /४
- * तुतिपाला 'य्' व एकार 'ये' /७
- * मिलाफुति व सिल्लःफुति/१०
- * चिनाग्राखः/१४
- * धालु रूपावली/१६
- * खँखः स्वाना व मस्वाना/१८
- * 'त' व 'ल' वःगु यासुइ 'ता, नाः' व 'या, याः' /२२

‘सुचलं’ तयाबल्य् खंगु

स्वतन्त्रताया अर्थ यम्हेसिया यत्थे यायेगु मखु थें भास्यु नं ह्यछिह्यछि थःथःगु हे भाय्लचं दत धायेवं व भाय् सुथां लाक न्ह्याके फइ मखु । व भाय्या थःगु दापू नं दइ मखु । अकि साहित्यकार च्वमिपि व विद्यार्थितय्त छिक छगू सकसियां नाला काःगु मंकाःगु भाय्लचं माल । छाय्धाःसा तःताजि भाय्लचनं यानाः च्वये व्वने थाकुगु व मछिगु त्वहः थमजुइमा धयागु विचाः ।

थनि खुदँन्ह्यः च्वसापासां भाय्लचंयात न्ह्यथनाः छगू तःमुँज्या यात । भाय्लचं तःमुँज्या तःन्हु जुल । चकंक खँलाबला जुल । थुकथं नेपाल भाषाया स्वभावयात कःघानाः विभिन्न विद्वान्पिसं ज्यापी न्ह्यव्वल । थ्व हे ज्यापीया दथुइ खलाबला जुयाः क्वःज्युगु मूखँ खः, थ्व ‘सहलहया सुचलं’ । थुकें नेपाल भाषा च्वये मछिनाः ततःमतः क्यना च्वंपिस्त छपु सहज लँपु जुयाबी भाःपिया ।

ख जा म्वाना च्वंगु भाय् सदां उत्थें जुया च्वनी मखु । लः, फय् व निभाःया लकस्य् थ्व नं हिलाहिला वनी । अकि थ्व ‘सहलहया सुचलं’ सदांसदांया निर्मित भाय्लचंया थासा जुया च्वनी धकाः वाक्कु मछिना । अय्सां थौं तकया मिखाय् सकसिया सहलह जुयाः व्यागु पाचिना खः । थ्वयात नाला कायेगु सकसितं नालेगु अले हनाबना खः । थ्व हे भावनायात कःघानाः डा. कमलप्रकाश

मल्लया स्वाखँयात सिरपा भाःपिया । थ्व ‘सहलहया सुचलं’ पिकायेत वय्कःया सल्ला साहुति यक्को हे दु । अले वय्कलं थ्व माक्को अर्थया स्वाहालि नापं देछाया दीगु दु । वय्कःयात सुभाय् जक देछायां मगाःथें च्वं । सुभाय् !

राजा शाक्य

१९९० कीलाथ्व १५

जिमिगु खँ

खुदँ न्होयागु खँ । नवम्बर २४, १९८४ कुन्हु नेपाल आदर्श मा. विद्यालयया तःकोथा छगू जाः । उकुन्हु अन च्वसापासाया आयोजनाय् नेपाल भाषाया व्याकरण गोष्ठी जुइगु जुया च्वन । व्याकरणय् हचि दुपि सकलें अन दु । व्याकरण सम्बन्धी थःथःगु विचार धायेत व कनेत सकलें उत्सुक । नेपाल भाषाय् छगू हे जक व्याकरण जूसा जिउ धयागु सकसियां इच्छा । तर मन इक्षा समोनास्ति देव इक्षा वलीयसी । इक्षा यायेवं हे दइ धाये फइ मखु । यम्हेस्या यत्थे च्वयेगु जुयाः भाषाय् अराजकता वयाच्वंगु खनाः दिक्क चायाः व्याकरणय् एकरूपता वये माल धकाः हाला च्वंगु ता हे दत । थ्व हे हालाच्वंगु सः तायाः च्वसापासां व्याकरण गोष्ठीया आयोजना याःगु खः । आयोजना याःथें सकलें लय्तातां बोति काःवःगु नं खः । सकसिनं थःथःगु विचार नं प्वंकल । अन प्वंकूगु विचारय् अर्थात् न्ह्यवःगु कार्यपत्रय् छलफल जुयाः आपालं खँ क्वःजित । थ्व हे क्वःज्यूगु खँत सफूचाया रूपय् च्वसापासां पिथना च्वंगु दु ।

थ्व सफूचाय् गुलि खँ पिहां वःगु दु, इपि फुकक मुँज्याय् क्वःज्यूगु खँ खः । व्याकरण सम्बन्धी गुगु समस्या झीत दया च्वंगु खः, व आः दइ मखुत । अथे ला संस्कृत, हिन्दी भाय्था थें, अझ खय् भाय्था थें हे नं, थाकुगु व्याकरण नेपाल भाषाय् मरु । अय्सां तबि व्याकरण धाये मात्रं उकिया छगू नियम ला अवश्य दइ । व हे

नियमया विविधतां याताः समस्या दइगु खः । झीगु भाषाय् थज्याःगु नियम यक्को मरु, अकि समस्या नं आपाः मरु । आपाः मरुसां मरुगु हे ला मखु । अथे झीसं गुगु व्याकरण सम्बन्धी खँ ह्वाना च्वनागु खः, व थौंकल्लय्थागु भाय्था व्याकरण खः, पुलांगु भाय्था मखु । सकसिनं खँ ह्वाना याताः, विचार विमर्श याताः पारित जुगु व क्वःजित्गु व्याकरणया नियम दसेलि आःला समस्या दइ मखुत धया थें च्वं । झीत माःगु एकरूपता खः, व दत । आः छुकिया कचवं, छुकिया कचिगः !

तर, झीपि सुं पाणिनी मखु । त्वःमंध्यःमं जुयाः गोष्ठीइ सुनानं न्ह्यमथंगु खँ नं ला दयेकु । उकिया बारे हानं छकोः झीपि मुने माले नं फु । उदाहरण कथं छगू निगू खँगोः काये- बस्तूया रूप व आकार स्वयाः विशेषण दयेकेगु झीगु चलन गथे तप्पुगु ह्वाय्, पाँय्विगु न्यताः, भरायगोःगु भकुंवारा आदि । तर, मिखा बागोल धाये माःथाय् मिखा बागलं धयाः, छ्येः छगोः मधासे छ्येः छगः धयाः गलती याता च्वना । थ्व सुधार धाये माःथें च्वं । अथें हे शब्द 'कोल' खः । अकि छकोः, निकोः, धाये माः 'छकः', 'निकः' मखु । हानं, 'घेल' या 'घ्यः', 'चेल' या 'च्यः', 'खेल' या 'ख्यः' जुइ । अकि 'घेलय्', 'खेलय्' धायेगु शुद्ध, 'ख्यलय्', 'घ्यलय्' धायेगु अशुद्ध । विदेशीतय्सं झीगु भाषय् गाक्कं हचि कया च्वंगु दु । इमि न्होने झीगु व्याकरण नियमबद्ध जुइमाः, न्होने लाः थे जुइ मज्यू । झीगु यक्को खँगोः मेगु भाषय् दुहां वना च्वंगु दु । तर, थौंकल्लय् झीसं झीगु खँगोःयात मूल रूपय् शुद्ध जुइक मज्यूसे विकृत याताः छलाच्वना । फलस्वरूप मेपितिगु खँगोः झीसं त्यासा कया तथागु थें च्वनीगु । अकि झीगु खँ ह्वाना गथे खः आः नं मस्यंकुसे अथे हे छयले माः । थज्याःबेलय् च्वयेमाः, थज्याःबलय् मखु । मूल शब्द 'बेल' खः, 'बल' मखु । 'बल' मच्वसे 'बेल' हे च्वयां थाकुइगु

छुं मखु । 'थ्वबेलय्' या वरु 'थ्वले' च्वःसां जिउ । छायाःसा थन 'बेल' जक मखु कि 'थ्व' नं विकृत जुल, 'बेलय्' नं 'बले' जुल ।

का मयल, थ्व गन्थन थन हे दिके । थ्वया नापनापं मेमेगु नं दनि । फुकक लिपा हे । आःयात थुलि हे । छगू खँ बरु खुदँ न्ह्यो व्वःजिउगु नियम आःतिनि पिकया च्वना । थथे खुदँ मछि लिफुना च्वंगुया कारण ला अवश्य दु । व कारण उलि तःधंगु मखु, अर्कि धायेगु सिकं मधायेगु हे बांलाइ ।

छगू खँ धाःसा मधासे मगाःगु दु । प्रोफेसर कमलप्रकाश मल्ल भाजुं च्वसापासा पाखें निगू सफू पिकायेगु लागि झिनिदोः दां बियादीगु दु । थ्व सफूया पिकायेत तूगु कट्टी यानाः ल्यंगु दां नं बःजु रमारतिराज शर्मा यागु व्याकरण सम्बन्धी हे सफू पिकायेगु ज्या जुइ । थ्व उदार चित्त व दानशील भावनाया निति वय्कः प्रोफेसर भाजुयात आपालं आपालं सुभाय् छछाया च्वना ।

१९९० सिधः पुल्ली
(२०४७।९।१७)

प्रेमबहादुर कसाः

लिनिफुति

लिनिफुतियात विसर्ग नं धाः । तर संस्कृत भाषाय् छ्यलिगु विसर्ग थें नेपाल भाषाय् अथे छ्यलेगु मखु । नेपाल भाषाय् आखः सुला च्वंगुया पलेसा चि कथं अकार व आकारया नापं लिनिफुति छ्यली ।

१. अकार व आकारया नापसं क, ख, त, थ, ल ('र' नं), व व आखः सुलेवं उकिया पलेसा लिनिफुति चि (विसर्ग) तयेगु । गथे- कतक→ कतः, थ्वक थ्वः, मलख→ मलः, लख- लः, खत→ खः, ल्हात- ल्हाः, त्वाथ- त्वाः, प्वाथ- प्वाः, धल- धः, झाल- झ्याः, बिचाल (र) - बिचाः, थव- थः, माव- माः । तर थथे लिनिफुति, धयागु लितसा (विभक्ति प्रत्यय) मछ्यसे खंग्वः जक च्वयेबलय् तयेगु, प्रथमा, तृतिया, पंचमी व सप्तमी विभक्ति छ्यले माल धाःसा सुला च्वंगु आखः पिलुइका तिनि तयेगु । गथे- कतकं धाल । कतकय् नं थः थें जाःपि दइ । थुकथं हे थ्वकं- थ्वकय्, मलखं- मलखय्, लखं- लखय्, खतं- खतय् ।

तर च्वय् न्ह्यथना थें विसर्ग, दीर्घ ईकार, दीर्घ उकार, सिङ्गःफुति, तुतिपाला 'य' व अकारय् तंगु आखः सुला च्वंगु पितकयाः तिनि विभक्ति चि छ्यले माः । आखः तनाः

नं ह्रस्व कथं छ्यला वयाच्चंथाय् लिनिकुति (विसर्गं) मतयेगु । गथे- 'चोक' या चोः, 'चलिखुनि' या चौखुं मयासे चोक- चो, चलिखुनि- चखुं, मेगु- मेगु आदि यायेगु ।

२. खँवःया लिउने च्वंगु आखः इकार, उकार व ओकार वइथाय् गनं नं लिनिकुति मछ्यलेगु ।

सिक, किल, जिल आदि खँवल्य 'क' व 'ल' तना च्वंगुया पलेसा लिनिकुति तयाः सिः, किः, जिः मयासे ईकार दीर्घ यानाः सी, की, जी, आदि यायेगु । ('क्षी' खँवः क्षि- जि निग्वः आखःया ह्वना आखः खः ।) अथे हे ह्रस्व उकारया लिउने 'ति', व 'लि' आखः तना च्वंथाय् थुगु 'ति', 'थि' व 'लि' आखःखः सुला च्वंथाय् लिनिकुति (विसर्गं) मतसे उकार तं दीर्घ यायेगु । गथे- कुति, कुलि, कुथि, खुलि, गुलि, आदि खँवल्य कुः, कुः, कुः, कुः मयासे फुक्केसं 'कू' यायेगु ! थुकथं अकारया लिउने 'लि', 'ति' व 'नि' आखःखः तन धाःसा थज्याःथाय् 'ी' ओकार यायेगु । गथे- कलि- कौ, खलि- खौ, गलि- गौ, घलि- घौ, पलि/पलि- पौ, भलि/भलि- भौ, थनि- थौ आदि ।

३. चन्द्रबिन्दु व शिरबिन्दु दुगु आखल्य नं लिनिकुति मछ्यलेगु । गथे- कँ. सोः, गोः, कोः, धोः, लँः, तँः, गँः आदि ।

४. अकार व आकारया लिउने छुं हे आखः तना मच्चंसां अज्वःथाय् न्वसः (उच्चारण) दीर्घ प्रचलन जुया च्वं कथं लिनिकुति छ्यलेगु । गथे- जितः छितः, ह्लाचः, ह्लिगः, ह्लातः/ह्लातय् आदि ।

१. मिलाफुति व सिल्लःफुतिया बोतिइ स्वया विसं ।

५. दतना खँवल्य (Reduplication) न्ह्यःनेया दीर्घ उकारान्तया लिउ वइगु आखल्य लिनिकुति (विसर्गं) छ्यलेगु । गथे- भू-भाः, गू-गाः, मू-माः, धू-धाः आदि । तर अजूचि तयेमाःगु खँवः, वाकुछिनाः धायेगु (emphasis) खँवल्य व मेमेगु भासं त्याये कया तःगु त्यासा खँवल (तत्सम) य् आखः तना मच्चनाः नं दीर्घ न्वसः (उच्चारण) जुइगु, तर लिनिकुति तनाः च्वयेगु प्रचलन मदुथाय् लिनिकुति (विसर्गं) मतयेगु । गथे- घा ! आछ्या ! हा ! साप, इवाम इवाम, कोट (Coat), भोट (Vote), नोट (Note), टग अफ वार (Tug of war), चोट, लाट आदि ।

६. तना च्वंगु आखःया पलेसा लिनिकुति (विसर्गं) मछ्यसे तना च्वंगु आखःया लिउनेया आखःया बागः आखः लिसा कायेगु प्रचलन कथं च्वयेबलय् लिनिकुति (विसर्गं) तयेम्वाः । गथे- अप्पा, तप्पा, तप्पु, तस्सकं आदि ।

न्ह्यवःपि- आदिबज्र बज्राचार्य
सत्यमोहन जोशी
हितकरवीर सिंह कसाः
भूषणप्रसाद श्रेष्ठ

दीर्घ 'ईकार'

ह्रस्व इकार व दीर्घ ईकार दुगु खँवःया न्वसः (ध्वनि) पाः थें अर्थ नं पाः । अकिं माःमाःथाय् पाय्छि कथं 'ि' इकार व 'ी' ईकार छ्यलेगु यायेमाः ।

१. गुगुं नं नाम खँवल्य् ह्रस्व इकारया लिउनेया आखः सुलेवं उकिया पलेसा उगु ह्रस्व इकारयात दीर्घ ईकारय् हिलेगु । गथे- इल- ई, किल- की, तिल- ती आदि ।

२. कये, खये, नये, आदियात अभूतकाल यासुइ (क्रिया) यंके- बलय् कै, खै, नै मयासे कह, खइ, नइ, यायेगु । तर नां (नाम) खँवः जुल धा.सा कै, खै, है आदि कथं हे च्वयेगु । थथे ऐकार 'ै', वःगु खँवःया लिउने नं कैच, खैच... धकाः 'च' आखः न्वः तना च्वंगु जूसां अकार व आकार लिउने आखः न्वः सुलाः लिनिफुति वः थें 'ः' लिनिफुति (वसर्ग) नं मतयेगु अले 'च ज स' आखः सुला च्वंगुया पलेसा तुतिपाला 'य्'* नं मतयेगु ।

३. नेपाल भाषाय् ये, के, ले, ते, ने व पे धातु नाप तैनाः यासु (क्रिया) जुया च्वंगु खुताजि दु । गथे- धाये, काके, हाले, ह्याते, च्वने व भा.पे थुकथं मेमेगु । थज्याःगु यासु(क्रिया)यात

* तुतिपाला 'य्' व एकारयागु 'ये' बरति स्वया दिसैं ।

यासुया छताजि रूप क्वःछिना 'लिव' य् (निश्चित भविष्यय्) यंकेबलय् धाई, काकी, हाली, ह्याती, च्वनी व भाःपी यायेगु, काकिइ, हालिइ, ह्यातिइ, च्वनिइ व भाःपिइ मयायेगु । अले 'के' व 'ते' वःगु उजं यासुया (आज्ञार्थक) स ह्रस्व इकार जक छ्यलेगु । गथे- काके- काकि, ह्याते- ह्याति, खाके- खाकि, जुके- जुकि मेमेगु ।

४. तँजि खँवः (Classifier word) या लिउने च्वंगु आखः सुलेबलय् जक मखु, इकारया लिउने आखः सुला च्वंगुया पलेसा दीर्घ ईकार यायेगु गथे- पिक- पी, धिक- धी । अथे हे किल- की, जिल- जी, तिल- ती, सिक- सी, भिक- भी, मिल- मी, लिल- ली मेमेगु ।

५. दीर्घ ईकारान्त तत्सम खँवःयात सप्तमी विभक्तिइ यंकेबलय् पुलांगु प्रत्यय (लितँसा) छ्यलेबलय् 'स' घाकेगु, मखुसा 'स' लितँसाया पलेसा' अकार, आकार व उकारय् 'य्' 'इ' घाके थें 'य्' 'इ' मधाकेगु । बरु अथे 'य्' 'इ' मधाकुसे व हे दीर्घ इकारान्त चायेकेगु । गथे- गोष्ठीस बाय् गोष्ठी जक ।

६. ह्रस्व उकारान्त खँवल्य् सप्तमी विभक्ति 'स' लितँसा मतसे 'इ' खने दयेक तयेगु । गथे- ककुस- ककुइ, ल्लकुस- ल्लकुइ, म्हतुस- म्हतुइ, चाकुस- चाकुइ, मुलुस- मुलुइ आदि । तर कक्वी, ल्लक्वी, म्हक्वी, चाक्वी, मुक्वी मयायेगु ।

७. इकार दुगु नां खँवःया लिउने सप्तमी विभक्ति छ्यलेगु पुलांगु सप्तमी विभक्ति चिया रूप 'स' मध्यसे 'इ' तयेगु । गथे- तिस, मिस, फिस, तुतिस मयासे ती, मी, फी, तुती धकाः 'इ'कार सुच्कूसां ज्यू अथवा न्ह्याःनेया इकार नाप सन्धि यानाः दीर्घ इकारान्त यायेगु ।

८. चीमि, चीजि, चीहाकः थें ज्याःगु आदि खँवःया न्ह्यानेया 'इकार' आखः अर्थ पाके मालीबल्य् ह्रस्व याताः च्वयेगु । गथे चिमि (साधारण अर्थय्)- चीमि (अन्वः चीमि धयागु अर्थय्) मेमेगु ।

दीर्घ 'ऊकार'

१. अकार व आकार आखःया नापसं च्वंगु आखः तंगुया पलेसा लिनिकुति च्वनी । तर इकार व उकारया छुं आखः दत धाःसा उगु आखःया पलेसा लिनिकुति मतसे उगु इकार दीर्घ याःथें उकार नं दीर्घ यायेगु । गथे- कुति-कू, खुलि-खू, मुल-मू, तुल-तू, थुलि-थू, दुलि-दू, भुलि-भू, धुल-धू मेमेगु ।
२. के, ते, पे लिउने वइगु यासु (क्रिया) या छगू रूप अवस्था बोधक यासु (Stative form) स ऊकार दीर्घ याताः काकू, त्वःतू, भप्यू, गू, कू, पू, आदि कथं छ्यलेगु याःसां व्याकरणया रूपय् लिउने 'उ' आखः धाकाः काकुउ, त्वःतुउ, भप्युउ, गुउ, कुउ, पुउ आदि नाला कायेगु ।

न्ह्यवःह्य- पद्मरत्न तुलाधर

तुतिपाला 'य्' व एकार 'ये'

१. नाम खँवःया लिउने च, ज, य, ल, अले स आखः सुला च्वंधाय् उकिया पलेसा तुतिपाला (हलन्त) 'य्' छ्यलेगु । गथे- खच- खय्, खाच- खाय्, क्वच- क्वय्, भ्वज- भ्वय्, बनज- बनय्, काय- काय्, सालमि- साय्मि, क्वस- क्वय्, भास- भाय्, फस- फय्, मास- माय्, हँस- हँय्, बास- बाय् मेमेगु । तर थिपि न्ह्यायनागुया पूर्व रूप च, ज, य, ल, स हें छ्यःसां ज्यू बाय् थिपि च, ज, य, ल, स, या पलेसा छग्वलं 'य' छ्यःसां जिइके । गथे- खय, खाय, हँय मेमेगु ।
२. गुगुं नं कारकया लिउने अकारान्त, आकारान्त, एकारान्त 'अ'कार अले ओकारान्त बाय् वकारान्त ह्रस्व दुथाय् सप्तमी विभक्ति तयेबल्य् पुलांगु 'स' प्रत्ययया पलेसा तुतिपाला 'य्' छ्यलेगु । गथे- बँस- बँय्, कलसस- कलसय्, स्वांमास- स्वांमाय्, सिमास-सिमाय्, मास- माय्, जास-जाय्, बलस- बलय् (बल्चाय्), च्वस- च्वय्, चोस- चोय् आदि थें, तू, छुं नं आखःखः सुलाः उगु सुला च्वंगु आखःखःया पलेसा न्ह्यागुं चि च्वंसां उगु चि तछ्यानाः सुला च्वंगु आखः पितव्वयाः तिनि सप्तमी विभक्ति चि 'स' बाय् तुतिपाला 'य्' छ्यलेमाः । गथे- अथः→ अथल→ अथलय् (अथलस), खवाः→ खवाल→ खवाल्य् (खवालस), पी→ पति→ पतिइ

(पती- पतिस), तं→ तम→ तम्य (तमस), लाकां→
लाकाम→ लाकाम्य (लाकामस), नकिं→ नकिन→ नकिन्य
(नकिनस) मेमेगु ।

३. तद्धित कथं वङ्गु कारक प्रत्यययात नं हलन्त 'य्' यायेगु ।
गथे- खवपयाह्य दाजु- खवपय् दाजु, यलयाह्य भाजु-
यलय्भाजु मेमेगु । यले यलये, खवपे- खवपये मयायेगु ।

४. साधारण नां खँवःया 'तःम्ह' (बहुवचन) या लिउ वङ्गु
सम्बन्ध प्रत्यय 'त+य' यात तुतिपाला 'य' हे छ्यलेगु । गथे-
मचातय- मचातय्, सातय- सातय्, मनूतय- मनूतय्, झंगःतय-
झंगःतय्, मिसातय- मिसातय् मेमेगु । अथे तःम्ह खँवःयात कर्म
कारकया प्रत्ययकथं छ्यलेबलय् नं तुतिपाला 'य्' हे छ्यलेगु ।
गथे- मचातय्, सातय्, मनूतय्, झंगःतय्, मिसातय्
मेमेगु तर 'जि' 'छि' 'छ' व 'झी' थें जाःगु संकाःनां
(सर्वनाम) खँवःयात कर्म कारकया प्रत्यय (प्रत्ययस)
छ्यलेबलय् 'जितः, छितः, छन्तः व झीत जुइ ।

५. नेपाल भाषाया यासु व्याक एककार हे छ्यले माःगुलि (लाके,
म्हिले, वने, भाःपे, हाले, धाये) 'ये' वङ्गु यासुइ
एकार 'ये' मध्यसे तुतिपाला 'य्' छ्यले मज्यू । गथे-
धाय्, काय्, स्वय्, वय्, क्वाय् मेमेगु । थथे च्वये मज्यू ।
अले च्वय् न्ह्यथना थें यासुया दकले (दकय्) लिउनेया
आखः एकार जू थें यासुया न्ह्यःने च्वंगु आखलय् एकार व
ओकार मध्यलेगु । गथे- केने- केन- केनी, बोन- बोनी,
गेने-, गेन-, गेनी, सेने- सेनी, कोये- कोल-कोइ, धोये-
धोत- धोइ, झोये- झोल- झोइ, चोन- चोनी, होये-

होन, -होनी । थिपि थें मेमेगु छुं नं यासु खँवः थथे मध्यलेगु ।
कयने- कयन- कयनी, ववने- ववन- ववनी, रयने-रयन- रयनी,
स्यने- स्यन- स्यनी, कवये- कवल- कवइ, धवये- धवत- धवइ;
फवये- फवल- फवइ, च्वने- च्वन- च्वनी, ह्वने-ह्वन- ह्वनी
व मेमेगु ।

६. त्यासा खँवः (तत्सम खँवः) पुतिपाला 'य्' मध्यसे
छ्यलेगु । गथे- भय, आय, क्षय, जय मेमेगु ।

७. थःथम्हं बिभक्ति थुइकीगु एकरान्त अव्यययात हानं तुतिपाला
'य्' मतयेगु । गथे- बारेयात बारेय्, मध्येयात मध्येय्
मयायेगु । तर 'बले' खँवःयात अव्यय कथं जूसा एकार
बले छ्यलेगु । गथे- कुने, छःने, न्ह्यःने, लिउने अबले, थुबले,
न्ह्याबले, न्ह्याबलें, गुबले, गुबले मेमेगु । यदि बेलाया
व्यल खँवल्य् हिला वःगु जूसा व्यलया बलय् यायेगु ।
गथे- मचाबलय्, आखः ववनाबलय् मेमेगु ।

८. त्याः खँवल्य् तुतिपाला 'य्' छ्यलेगु ।
गथे- न्यय् (५०), न्हय् (७), न्हेय् (७०), चय् (८०)
मेमेगु ।

९. सप्तमी बिभक्ति कथं 'स' या पलेसा 'य्' मज्वंगु त्यासा
खँवः नाप 'लय्' यात मं प्रत्यय कथं छ्यलेगु । गथे =
Zoo लय् Queu लय्, बम्बइलय् मेमेगु ।

न्ह्यःवःह्य- जनकलाल वैद्य व काशीनाथ तमोट

मिलाफुति व सिन्हःफुति

१. गुगुं खँग्वल्य् 'न' बाय् 'म' आखःग्वः सुल धाःसा 'न' बाय् 'म' या पलेसा सिन्हःफुति ' ' छ्यलेगु । गथे- अन-अं, कुन- कुं, मखन- मखं, धकिन- धकिं, चुन- चुं, नकिन- नकिं, लगम- लगं, तम- तं, दाम- दां, लाकाम- लाकां, सलाम- सलां, तगिन/ तगिम- तगिं मेमेगु ।
२. यासु (क्रिया) या खुताजिया रूप मध्ये छताजि रूप, व्वने, कने मेमेगु थजाःगु हे 'ने' वःगु यासुयात छता रूपान्तर अवस्थाबोधक (Stative) य् यंकेबल्य् व्वं, च्वं, कं (व्वनेगु याः, च्वनेगु याः, कनेगु याः धयागुया अर्थय्) खँग्वल्य् ' ' सिन्हःफुति तयेगु । तर थिपि हे उजं यासु (आज्ञार्थक) जुइबल्य् मिलाफुति ' ' तयेगु । गथे, व्वं, च्वं, कं मेमेगु ।
३. लिउने 'ने' वःगु यासुयात प्रेरणार्थक्य् हिइकेबल्य् व्वंकल, कंकल आदि यायेगु ।
४. दतना यासु (Duplicative) 'ने' धाःगु यासु पूर्वकालिन यासु जुयाः वइबल्य् न्ह्यःने ' ' मिलाफुति लिउने ' ' सिन्हःफुति छ्यलेगु मेगु ये. के ले, ते पे वःगु यासुइ, लिउने जक ' ' सिन्हःफुति तयेगु, न्ह्यःने छुं तं तयेम्वाः । गथे- कंकं, व्वंव्वं, च्वंच्वं,

स्वँस्वँ, धाधां, म्हितुम्हितुं, काफुकाकुं, हाहां, भाःप्युप्यु मेमेगु ।

५. मिलाफुति ' ' दुगु आखःया लिउ 'ल त थ व थि' आखः सुलीथाय् मिलाफुतियात सिन्हःफुतिइ हिलेगु । गथे- क्वँल- क्वं, भ्वँत- भ्वं, पंथ- पं, तुँथि तुं मेमेगु । थजाःथाय् अकार आखःया लिउने ल, त, थ छुं आखः सुल धकाः लितिफुति मतयेगु । गथे- क्वँः, भ्वँः, पँः आदि ।
६. मंका.तां (सर्वनाम), व्वाय्सु (विशेषण), थःथिति (पारिवारिक व नाताकुतुम्ब) व हनाबना (आदर वाचक) खँग्वःयात तःह्य (बहुवचन) य् यंकेबल्य् सिन्हःफुति दुगु 'पि' लितँसा (अनुसर्ग) तयेगु ।
७. भाय्स्यना (अनुकरणात्मक) खँग्वल्य् थाय् स्वयाः सिन्हःफुति छ्यलेगु । गथे- कौं कौं, तौतौ, तिति, सेंसें, चुचुं, कुकुं, सिसि, धौक, धौक, तिक तांक मेमेगु ।
८. चय् न्ह्यःना थें गुगुं गुगुं अनुकरणात्मक खँग्वल्य् सिन्हःफुतिया छ्यः थें कय् चय्या खँग्वल्य् मिलाफुति तयेगु । गथे- काउंकाउं, क्वाँक्वाँय्, चुइचुइं, यां । तर बः बियाः क्वातुक धाये माल धाःसा सिन्हःफुति छ्यलेगु । गथे- काउंकाउं, क्वाँय्क्वाँय्, चुइचुइं, यां मेमेगु ।
९. सकर्मक यासु काइगु कर्ता कारक (Nominative), अले करण (Instrumental), अपादान (Ablative) व निश्चित थाय् क्वःछीगु अधिकरण कारक (Locative) य् प्रथमा, तृतीया, पंचमी व सप्तमी विभक्ति 'चि' ' ' सिन्हःफुति छ्यलेगु । गथे- वं जा नइ । मुगलं छ्यात । इयालं पिहां वन ।

अबसां निसें मवल । कनस निसें प्याखं वयनी । च्वसं दु ।
अनसं च्वन मेमेगु ।

१०. 'पति' पौ, 'भति' या भी जू थें 'थनि' या चिहा: रूप थौं च्वयेगु ।

११. अच्व: परिणाम थुइके मालेवं बाय् द्विगु समास जुया च्वंगु खँग्वलय् न्ह्यःने, लिउने बाय् दथुइ च्वंगु आख:खलय् सिह्लःफुति तयेगु । गथे— खा व खा = खांखां, दँ व दँ = दंदं, ला व ला = लांलां, सच्छि व सच्छि = सलंसं, भ्वछि व भ्वछि = भ्वभ्वछि, गां व गां = गांगां मेमेगु ।

१२. अँ, आँ, ईँ, उँ थिपि प्यंग: माआखलय् (स्वरय्) बाहेक मेगु माआखलय् (स्वरय्) मिलाफुति च्वनी । छाया:सा नेपाल भाषाया भायलचं (व्याकरण) कथं दीर्घ ईकार व दीर्घ ऊकारय् मिलाफुति व सिह्लःफुति तये मज्यू । दीर्घ याये मा:सा थजा:थाय् 'ँ' सिह्लःफुति बि तयेवं अर्थे हे तहाकयेक न्ववाये मा:गु दीर्घ जुइ । गथे— आँ:लि, ईँ:चा, ऐँ:थथे मच्चसे आंलि, इँचा, अँ:था च्वयेगु । अले 'ओ' आख:या पलेसा 'व' च्वयेगु हे छ्यलाबुलाय् वये धुकल ।

१३. ह्लासं श्व:गु अकारान्त (छगू मात्ताया जूसा) बाआखलय् मिलाफुति (चन्द्रबिन्दु) छ्यलेगु । गथे— कँ, खँ, जँ, सँ, लँ, तँ मेमेगु । छाया:सा मिलाफुतिया थासय् सिह्लःफुति, सिह्लःफुतिया थासय् मिलाफुति च्वनेवं हे ह्लासं श्वइगु न्वस: (Phoneme) पाता: तहा: चिहा: जुलकि अर्थ तं पाता: बेतिरेकी (Contrast) द: वइ । गथे— कँ (छताजिया चा) — कं (कँथ वाय् सुइय:गु कं), खँ (खँलाबलाया खँ व छता अवस्था बोधक खँग्व: 'ख' जँ (कम्मर)— जं

(सँया जथा), सँ (छयंया सँ, चिमिसँ, ग्वाय्, याक्वया सँ व मेमेगु) — सं (छुं सनाच्चंगुया अर्थय्), लँ (न्यासि वनेगु थाय्) — लं (फिइगु बाय् पुनेगु वस:), तँ (त्वाथ:)— तं (झोंक) मेमेगु ।

१४. ह्लासं श्व:गु विशेषण, क्रिया विशेषण, खँग्वलय् व विशेषण सृजित जूगु मेगु रूपया क्रियाय् मिलाफुति 'ँ' छ्यलेगु । गथे— ह्याउँ— ह्याउँसे, ह्याउँक— ह्याउँके, ह्याउँल— ह्याउँइ, पाउँ— पाउँये, पाउँक— पाउँके— पाउँल— पाउँइ, अथे हे ह्याउँये, याउँये मेमेगु ।

१५. ह्लासं श्वया: तं चिहायेक न्ववाये मा:गु ह्रस्व इकार, ह्रस्व उकार व ह्रस्व यकारय् मिलाफुति छ्यलेगु । गथे— सिँ, तिँ, छेँ, केँ, सेँ, फुँ, वुँ, खुँ, गुँ, छुँ, धुँ, लुँ, यँ (येँ) व मेमेगु ।

न्ह्यव:ह्ला— राजा शाक्य

चिनाआखः

१. यासु खँवःया न्हःने च्वंगु आखः ' ' एकार व 'ो' ओकार मछ्यसे चिनाआखः छ्यलेगु । गथे- नेने, केने मयासे न्यने, वयने यायेगु । खोये, तोःते मयासे ख्वये, त्वःते यायेगु ।
२. अथे हे यासुं व्वलंगु नां खँवः (कृदन्त नाम खँवः) या न्हःने च्वंगु आखः नं चिनाआखः हे यायेगु । गथे- च्वसा, च्वसु, च्वपु ख्वःसः, ख्वबिलु, ख्वःसु, ख्वसाः व्वसा, मेमेगु ।
३. सर्वनाम खँवःया न्हःने च्वंगु आखः चिक्केगु । लिउने च्वंगु ओकार जक मचिक्केगु । गथे- थो, थोसपोल, ओ, ओसपोल मयासे थ्व, थ्वसपोल, व, वसपोल यायेगु ।
४. नामयोगी (Preposition) विभक्ति कथं वइगु खँवःया लिउने च्वंगु आखः मचिक्केगु । गथे- बाःयाक्य, पासालिस्य, उखेपाख्य, थुखेपाख्य मयासे बाःयाके, पासालिसे, उखेपाखे, थुखेपाखे यायेगु ।
५. अवयव खँवल्य नं चिना आखः मछ्यलेगु । गथे- उख्य, उख्ये, थुख्य, थुख्ये, तःल्य, तःल्ये, द्यःन्य, द्यःन्ये आदि मयासे उखे, थुखे, तःले, द्यःने आदि यायेगु ।
६. ह्रस्व न्वसः पिज्वयाः (उच्चारण जुयाः) थौकन्ह्य ' ' एकार 'ो' ओकार छ्यला च्वंथाय् चिनाआखः छ्यलेगु ।

गथे- पो, छो, सो, खो मयासे प्व, छ्व, ख्व, स्व यायेगु । अथे हे छेने, केने, गेने मेमेगु खँवःयात छ्यने, वयने, ग्यने मेमेगु यायेगु । पोले, छोने, छोये, सोये, खोये मयासे प्वले, छ्वने, छ्वये, स्वये, ख्वये मेमेगु यायेगु ।

लुमंके- च्वय् न्हथनागु ' ' एकार व 'य' चिना यकार्य भाषा विज्ञानया ह्यापनय् ध्वनि अपाय्चः मपाः, बेतिरेकी नं खने महुसां यासु व यासुं व्वलंगु नाम खँवः (कृदन्त खँवः) बाहेक मेगु नाम खँवः 'ो' ओकार हे छ्यलेगु । कोख, कोः, खोत- खोः, खोत- खोः, चोत- चोः, छो, मो, मोल- मोः, सोल- सोः, केरा, फुतिफुतिगेराः कोथा मेमेगु । तर लिनिफुति धयागु अकार्य व आकार्य जक छ्यलेगु सर्वविदित जुइ धुकूगु अले ओकार्य लिनिफुति छ्यले नासलं मलीगु हानं 'ी' ईकार, 'ू' ऊकार व 'ौ' औकार दीर्घ जूथें दीर्घ मखुगु उकार, ओकार व इकार्य सुला च्वंगु आखःग्वःया पलेसा लिनिफुति मतसं मगाःगु जूगुलि चिना आखः छ्यःसां ज्यु । गथे- क्वः, ख्वः, ख्वः, च्वः, स्वः, स्वः अथे हे 'कोथा'या ववथा, 'छो'या छ्व, 'मो'या म्व मेमेगु याःसां ज्यु ।

न्हःव्वपि- ठाकुरलाल मानन्धर
फणिद्ररत्न बज्राचार्य
भूषणप्रसाद श्रेष्ठ

धातु रूपावली ई (Tense)

ईयात स्वताजि कथं व्वथले ज्यु । न्ह्यव, आव व लिव । अय् धयागु भूत, वर्तमान व भविष्य खः । तर नेपाल भाषाय् अनिश्चित काल (Indifinite Tense), भविष्य व अभविष्य कथं निथी व्वथले माः । न्ह्यव ई (भूतकाल) यात छव्वय् तयाः मेगु ल्यंगु आव ई (वर्तमान काल) व लिव ई (भविष्य काल) छव्वय् तुं साया बियाः व्याक्कं ईयात भूतकाल व अभूतकाल धकाः निव्व थले । छायाःसा नेपाल भाषाय् आव व लिवया छगूतुं रूप जुइ । तर पूर्ण काल, पूर्ण सातत्य काल व सातत्य काल (Perfect Tense, Perfect continuous Tense व continuous Tense)

अनिश्चित काल (Indifinite Tense)

	भूत काल (न्ह्यव ई)	अभूत काल (आव ई व लिव ई)	
प्र. पुरुष-	जि वया ।	जि वये ।	जि वये ।
द्वि. पुरुष-	छ वल ।	छ वइ ।	छ वइ ।
तृ. पुरुष-	व वल ।	व वइ ।	व वइ ।

पूर्ण काल (Perfect Tense)

	पूर्ण भूत व पूर्ण वर्तमान (न्ह्यव ई- आव ई)	पूर्ण भविष्य (लिव ई)
प्र. पुरुष-	जि वयागु दु ।	जि वयागु दइ ।
द्वि. पुरुष-	छ वःगु दु ।	छ वःगु दइ ।
तृ. पुरुष-	व वःगु दु ।	व वःगु दइ ।

अपूर्ण सातत्य वर्तमान (Present continuous Tense)

	(न्ह्यव ई - आव ई)	(लिव ई)
प्र. पुरुष-	जि वयाचवना ।	जि वयाचवने ।
द्वि. पुरुष-	छ वयाचवन ।	छ वयाचवनी ।
तृ. पुरुष-	व वयाचवन ।	व वयाचवनी ।

पूर्ण सातत्य काल (Perfect continuous Tense)

	(कथहं न्ह्यव ई व कथहं आव ई)	(कथहं लिव ई)
प्र. पुरुष-	जि वयाचवनागु दु ।	जि वयाचवनागु दइ ।
द्वि. पुरुष-	छ वयाचवंगु दु ।	छ वयाचवंगु दइ ।
तृ. पुरुष-	व वयाचवंगु दु ।	व वयाचवंगु दइ ।

न्ह्यवःह्य- प्रेमवहादुर कसाः

खँवः स्वाना व खँवः मस्वाना (पद योग व पद वियोग)

नेपाल भाषाय् छुं खँवः लिसे लिताँसा (प्रत्यय) व मेगु खँवः
गन गन स्वाइ अले गन गन मस्वाइ धयागु कवय् वया थें जुइ ।

स्वाये माःगु-

१. तःहा लिताँसा (बहुवचन प्रत्यय) स्वायेगु । गथे- मनूत,
मनूतय्त, मनूतय्सं, मनूतय्के, भिपि, भिपित्त, भिपिसं,
भिपिके..... मेमेगु ।
२. विभक्ति लिताँसा* स्वायेगु । गथे- वया, वयात, वयाके,
इमिगु, इमित, इमिके, इमिसं, मनूया, झंग.या, किसिया,
छेया, बांलाःहासिया -... मेमेगु ।
३. ल्याः खँवः नाप वइगु तँजि (Classifier) लिताँसा
स्वायेगु । गथे- छहा, छगू, छगः, छता, छथी, छपवः,
छखा, छप्वाः छपा, छपाः छदाला, छभ्यगः मेमेगु ।
४. खँवः ज्याना (शब्द रचना) य् स्वायेगु-
(अ) यासुं ज्याना खँवः (कृदन्त)- नइहा, नयाख्याः,
नयेध्वं, नगुलु, नयेमाःसि, ववसा, गवसाः, हासा,
न्ह्यानाखं मेमेगु ।

* विभक्ति लिताँसा धयागु गुगुं नं खँपुया अर्थ यच्चुक सिइ दयेकेत
नां खँवः, मंकाः नां (सर्वनाम) खँवः व व्वाय्सु (विशेषण)
खँवः नाप मज्जी मगाः कथं स्वाना वइगु आख.खः चि खः ।

(आ) खँवः लिताँसा खँवः (तद्धित)- न्हिसुलु, थ्वंगुलु,
नेपाःमि, मचाहाः, सापू, ताःभत..... मेमेगु ।

(इ) ह्वा खँवः (समास)- धौबजि, ह्याःकापः, छेज्या,
ह्लिपी, चाकुमह्लि, च्याधौ, थौकह्लय् उखेथुखे;
ह्लिगःह्लिगः, छेथुवाः मेमेगु ।

५. खँवः निग्वः जुयाः नं छगू हे अर्थबोध जुइव स्वानाः च्वयेगु ।
विशेष यानाः मनूतय् उक्थंया नां स्वायेगु । गथे- प्रेमबहादुर,
वेखामान, राजकाजि, मचाभाइ, न्हुछेलाल, बुद्धरत्न
मेमेगु ।

६. विभक्ति थुइक अव्यय स्वायेगु । गथे- पसलंतिसें, उखेपाखे,
थुखेपत्तिइ, अबसांतिसें मेमेगु ।

७. छगू इकाइया अर्थ क्रिया वा क्रिदन्त स्वायेगु ।

(अ) सातत्य (Continuous) गथे- नयाचवन,
नयाचवहा, नयाचवनी, नयाचवंगु मेमेगु ।

(आ) सन्निहित (Incipient) गथे- नयेत्यन, नयेत्यंहा,
नयेत्यंगु, नयेत्यनी मेमेगु ।

(इ) भविष्यत (Future) गथे- नइतिनि, नयेमानि,
नइजुइ मेमेगु ।

(ई) विधि (Necessity) गथे- नयेमाः, थनेमाः,
छनेमाः, याः, धाः, काः -... मेमेगु ।

(उ) आदरार्थी (Honorific) गथे- च्वनादिसँ,
कयादिसँ, च्वनादिल, कयादिल मेमेगु ।

८. अनुकरणात्मक व पुनरुक्ति खँवः स्वायेगु । गथे—
 (क) अनुकरणात्म (Onomatopoeic)— जुहजारु
 हुतुतुतु, ह्वारह्वार, वाथाइथि, पाकापुकु ... मेमेगु ।
 (ख) पुनरुक्ति (Reduplicative) गथे— वजिसजि,
 च्वयेची, छपाःखी, च्वायँचि, धूधाः ... मेमेगु ।
९. 'म' आखः नाप स्वाना वइगु अकरण खँवः स्वायेगु । गथे—
 मयाये, मस्वाये, ख्वयेमखु, ख्वयेमते, खनेमदु, फइमखु,
 पुमज्याः, मनः, बांमलाः, सिमला ... मेमेगु ।
१०. छगू अर्थ एकाइया क्रियाय् दथुइ 'वं' 'तु' आदि, प्रत्यय स्वाः
 वये धुकूसां उगु क्रिया खँवः यात स्वाना हे छ्वयेगु । गथे—
 धयावँचन, यानातुँचन, यानावँतुँचन ।
 च्वय् न्ह्यथनागु विषयय् त्वःताः मेमेगु खँवः स्वाये स्वाःगु ।
 गथे—
१. निपात खँवः । गथे— क, ला, हे, का, नि, सा, धकाः
 ... मेमेगु । खँपुइ छ्यला । गथे— क, छ धन ला ? छ ला
 अजू चायापुहा हे जुयाचन का ! ख धयागु नि ? का सा
 आःयात थुलि हे जुल का । छ धकाः बांलाः, जिपि ला
 बांमलाः छुयाये ।
२. संयोजक खँवः । गथे— व, अले ... मेमेगु खँपुइ छ्यला ।
 गथे— छ ब जि व । छ वन अले व वल । छ थें व नं अथे हे
 हिसि दु । ... मेमेगु ।
३. सम्बोधन खँवः । गथे— यः, अय्, हे खँपुइ छ्यला
 गथे— हे दैव ! यःबा ! अय् वाउचा । तर 'यमा' थें
 प्रचलनय् वयाच्वंगु जुल धाःसा स्वायेगु । गथे— यपुता,

यवाः । अथे हे आश्चर्य बोधकय् नं स्वायेगु । गथे— जिपुता,
 आयामा ... मेमेगु ।

४. असमापिका क्रिया नाप वइगु क्रिया खँवः । गथे— मचा
 छहा ख्वयाः वन । (अर्थ थथे खः— मचा खवल अले वन ।)
 वं धयाः वन । चाः चाः हिलाः वन । कयाः बिल । मुनाः
 वल । च्वयाः धाल । ... मेमेगु । तर साधारण असमापिकाय्
 स्वायेगु । गथे— वं धयावन । वं धयाचन । जि धयाबिया ।
 जि धयाछ्वया । जि धयाकया । वं धयाकाल । मेमेगु ।
५. गुगुं नं खँवलय् छगू तँसा स्वाये धुकाः मेगु प्रत्यय मस्वायेगु ।
 गथे— छिगु बारे, थयंगु थाय् (थयथाय्) पासाया पाखे लित,
 अबुहा पतिइ ।
६. चाःहीका धाइगु वर्तुल (Periphrastic verb phrase)
 प्रयोग कथं छ्यले मालेव लिउनेया क्रिया अर्थात् जबय् च्वंगु
 क्रिया स्वायेगु, न्ह्यःनेया अर्थात् खवय् च्वंगु मस्वायेगु । गथे—
 याना दियाचन । धया वनाचन ।
७. छगू अर्थ एकाइया क्रिया दथुइ 'से' आदि प्रत्यय (साधारण
 असमापिका क्रियाया पुलांगु रूप) स्वाः वयेव उगु
 क्रिया मस्वायेगु । गथे— च्वसे च्वन । च्वसे वन । बिसे
 च्वन । बिसे वन । च्वसे काल, च्वसे धाल, ख्वसे वन ।
 ... मेमेगु ।

न्ह्यवःह्य— काशीनाथ तमोट

‘त’ व ‘ल’ वःगु यासुइ ‘ना, नाः’ व ‘या, याः’

१. गुगुं नं यासु भूत कालय् यंकेबलय् ‘त’ वाय् ‘ल’ लितँसा (प्रत्यय) च्वनी । अथे ‘त’ व ‘ल’ वःगु भूत काल यासुयात असमापिका यासुइ यंकेबलय् ‘त’ वःथाय् ‘ना, नाः’ अले ‘ल’ वःथाय् ‘या, याः’ य् हिइकेमाः । गथे- ज्या यात । छेँ ह्लात । ह्लाः खात । झंगः सिमाय् जुत । जिवं फुत, धेबां फुत । निभाः कित । लित्तु मतु लित । थजा.गु ‘त’ लितँसा वयाः भूत काल जूगु यासुयात असमापिकाय् यंकेबलय् ‘ज्या याता/ज्या याताः, छेँ ह्लाना/छेँ ह्लानाः । ह्लाः खाना/ह्लाः खानाः, झंगः सिमाय् जुता/झंगः सिमाय् जुताः, आदि । तर मायासु (धातु) या न्ह्याःने वःगु आखःग्वः अकार वयाः ‘त’ लितँसा वइगु यासु अपवाद कथं ‘खत’, ‘दत’ व ‘फत’ थिपि स्वंग्वः यासु खंग्वः जक दु । मेगु न्ह्याःने अकार वइगु व्याक यासुइ ‘ल’ हे वइ । गथे- निभालं कल । दशां कल । सिमा गल । छःने तल । निकू थल । ध्याचलय् दल । जा नल । आदि ।

२. मायासु ग्वलय् (वा आखः नाप ‘य’ चिना वइथाय्) ‘य’ वइथाय् नं सकथासं न्ह्यावलें ‘ल’ हे जक वइ । गथे- खतं वयल । स्वां ग्यल । ज्याभः छ्यल । चुकू ज्यल । ई त्यल । गां न्यल । थुकथं हे मेमेगु ।

३. मायासु ग्वलय् (वा आखः नाप ‘व’ चिना वइथाय्) ‘व’ वइथाय् ‘त’ व ‘ल’ वइगु निथिकं दु । छथी खः, प्रेरणार्थकय् ‘येके’ लुइथाय् ‘ल’ वइ । गथे- मचा ख्वयेके ।→ मचा ख्वयल । चिकं ववयेके ।→ चिकं ववल । मुका स्वयेके ।→ मुका स्वल । आदि ।

निथी खः, प्रेरणार्थकय् ‘के’ लुइथाय् ‘त’ वइ । गथे- न्वकुलि न्वके । चागःचा छगलं हे न्वके ।→ चागःचा छगलं हे न्वत । घालय् ध्वके ।→ घालय् ध्वत । आदि ।

४. मायासुया न्ह्याःने च्वंगु आखःग्वः अ य व (अकार, य चिना व व चिना आखः) वइथाय् न्ह्यावलें या, याः जक वइ, थ्वया पलेसा ना, नाः वइमखु । गथे- सल गया, सल गयाः । धेवा ग्यया, धेवा ग्ययाः । आखः च्वया, आखः च्वयाः । जि धया, जि धयाः । आदि ।

५. मायासुया न्ह्याःने च्वंगु आखःग्वः अ य (‘य’ धयागु ‘व’ खःला ?) वइगुली अपवाद गथे- जा नये→ जा नके । लं त्वये ।→ लं त्वके थें जाःगु यासु खंग्वः त्वःताः यँभासय् प्रेरणार्थकय् न्ह्यावलें ‘येके’ जक वइ । थ्वया पलिसाय् ‘के’ जक गनं नं वइमखु । गथे- निभालं खये ।→ निभालं खयेके ।, गां न्यये ।→ गां न्ययेके । आदि ।

६. मायासुया न्ह्याःने च्वंगु आखःग्वः ‘व’ (व चिना वइथाय्) प्रेरणार्थकय् ‘येके’ व ‘के’ च्वना वइगु निथिकं दु ।

छथी चिकं ववयेके । मचा ख्वयेके । खसाः ख्वयेके । जिलाजं च्वयेके । लखं च्वयेके । मि छ्वयेके । सा उवयेके । कुँइ उवयेके । जातः त्वयेके । सः थ्वयेके । आदि ।

निथी-आखः च्वके । लं त्वके । कापः ध्वके । घालय् ध्वके । चागःचां न्वके । उखे स्वके । ध्व अनुसार 'के' या व्वने । तर थमिगु त्याःचाखय् च्वय् व्वया कथं 'के' वइगु प्रेरणार्थक यासु स्वयाः 'येके' वइगु प्रेरणार्थक यासु हे आपाः दु । थथे प्रेरणार्थक यासुयात असमापिकाय् हिलेबलय् 'का-काः' वइ ।

७. मायासुया न्ह्याःने च्वंगु आखः ग्वलय् 'या' व 'वा' चिना वइथाय् हिला-हिला वनिगु यासुइ त, के, ना, नाः लितंसा च्वनाः भुतकाल, प्रेरणार्थक व असमापिका यासु जुइ । गथे-बखुं ख्याये ।→ बखुं ख्यात । बखुं ख्याके । बखुं ख्याना । बखुं ख्यानाः ।

तछ्याये ।→ तछ्यात, तछ्याके, तछ्याना, तछ्यानाः ।

छ्यनं क्वाये ।→ छ्यनं क्वात, छ्यनं क्वाके, छ्यनं क्वाना, छ्यनं क्वानाः ।

मि ख्वाये ।→ मि ख्वात, मि ख्वाके, मि ख्वाना, मि ख्वानाः ।

अपवाद- भ्वय् न्याये ।→ भ्वय् न्यायेके । धात्यों ला ध्व न्याये यासु नं मखु । 'डाये' या हिला ख्वाः खः । ख्वपय् आः नं डाये-डायेके हे खःनि ।

८. मायासुया न्ह्याःने च्वंगु आखः ग्वलय् आ, इ, उ वइथाय् (आकार, इकार व उकार चिना वइथाय्) यासुया हिलाय् 'येके, या, याः, ल' व 'के (इके) ना, नाः, त' वइगु निथिकं यासु दु । गथे-

छयी- (क) ध्यवा कायेके→ ध्यवा कया, ध्यवा कयाः, ध्यवा काल । आदि ।

(ख) सारंगी कियेके (किइके)→ सारंगी किया, सारंगी कियाः, सारंगी किल । आदि ।

(ग) कुसां कुइके→ कुसां कुया, कुसां कुयाः, कुसां कुल । आदि ।

निथी- (क) सँ खाके→ सँ खाना, सँ खानाः सँ खात । आदि ।

(ख) खिपतं चिके→ खिपतं चिना, खिपतं चिनाः, खिपतं चित । आदि ।

(ग) खिचां उके (उइके),→ खिचां उना, खिचां उनाः, खिचां उल । आदि ।

९. गुगुं गुगुं यासु छग्वःतुं जुयाः छगूतुं अर्थय् नं यासुया हिलाय् 'येके, या, याः, ल' व 'के, ना, नाः, त' नितं जुइ । गथे-
(क) तिसां तिइके, तिसां तिया, तिसां तियाः, तिसां तिल ।
(ख) तिसां तिके, तिसां तिना, तिसां तिनाः, तिसां तित ।
थथे हे मेमेगु ।

१०. छ, नि स्वँया पलेसा तः, ची, पाय्, पाँय् वः आदि न्ह्यथना वइगु विशेषण कथंया खँग्वः नं यासु जूवं । गथे- छगः, निगः कथं तःग्वः, चीग्वः, थपाय्धिकः, पाँय्चिने, वःम्हमछि आदि खः, अले थुपि क्रिया जुइबलय् तःग्वये चीग्वये आदि जुइ । थुपि (तः, पि, ची, पाय्, वः) तःग्वये→ तग्वयेकेव तःपवये→ तःपवयेके आदि त्वःताः मेमेगु सकतां के, ना, नाः त जुइ । येके जुइथाय् येके, याः ×, ल जुइ । तर निथाय् जक—
(क) तपुलि तःग्वयेके, तपुलि तःग्वयाः, तपुलि तःग्वल । स्वां तःपवयेके, स्वां तःपवल । अथे हे मेमेथाय् नं ।

(ख) छेँ तःखाके, छेँ तःखानाः, छेँ तःखात । थुकथं हे के,
नाः, ना, त यासु हिलाय् वइ ।

११. इकु, कुचु, क्वातु आदि खँवःत यासुया हिलाय् न्ह्याबलें थुपि
के, याः (या) × ल वइ । गथे - इकुके, इकुयाः इकुल ।
कुचुके, कुचुयाः, कुचुल । क्वातुके, क्वातुयाः, क्वातुल जूकथं
के, याः, ल जुइ ।

न्ह्याबःपि- सूर्यबहादुर 'पिवाः'
रमापतिराज शर्मा